

RATNICI I DRUGI: VIZUELNI IDENTITET RIMSKOG VOJNIKA U PROVINCIJAMA NA PROSTORU SRBIJE

Miroslav B. Vujović¹
Univerzitet u Beogradu
Filozofski fakultet, Odeljenje za arheologiju

Apstrakt:

Rimski vojnici i veterani naseljeni u podunavskim provincijama činili su jedan od najvažnijih temelja rimske vlasti, privrednog razvoja, urbanizacije i romanizacije. O tome kakvu sliku o sebi su rimski vojnici želeli da prikažu i trajno zabeleže najbolje svedoče nadgrobni spomenici. Ovaj rad je posvećen reljefnim predstavama na nadgrobnim stelama rimskih vojnika i članova njihovih porodica u kojima se odražava način na koji je ovaj značajni deo populacije podunavskih provincija sagledavao sebe u odnosu prema drugima i društvu kao celini. Iako su njihova forma i volumen zavisili od trenutne mode ili utvrđenih običaja i konvencija, te bili uslovljeni raznim faktorima: socijalnim i materijalnim položajem pojedinca, pa i njegovim poreklom, kulturnim, odnosno intelektualnim preferencijama, nadgrobni spomenik je trebalo da označi ne samo mesto sahrane posmrtnih

ostataka pokojnika već i da ovekoveči njegovo zemaljsko obliče, dostignuća i nasleđe. U vreme kada pismenost nije bila raširena pojava, ovakve predstave imale su veliki značaj za obeležavanje grobova zaslужnih pokojnika i isticanje njihovih profesija i ugleda. Prikazivanje vojnika sa naoružanjem, raznorodnim vojnim insignijama, odlikovanjima, ali i prepoznatljivim oznakama autoriteta (palice, beneficijarna koplja, tablice, svici, fibule) ukazivalo je na visoki položaj, pripadnost određenoj službi i odgovarajućem platnom razredu.

Ključne reči: Srbija, rimska vojska, nadgrobni spomenici, identitet, limes, legije, pomoćne jedinice, civilni, rimski period

Boravak rimskih vojnika u pograničnim provincijama na tlu Podunavlja bio je veoma izražen i konstantan tokom nekoliko stoljeća rimske dominacije na ovom tlu. To se posebno odražavalo na društvene i ekonomski odnose u većim urbanim centrima (Singidunum, Viminacium) razvijenim uz legijske logore na limesu, odnosno u naseljima poniklim u njegovom zaleđu, duž glavnih putnih pravaca ili u blizini rudničkih revira (Sirmium, Naissus, Timacum Minus, Municipium DD, Ulpiana...). Pored velikog broja vojnika u aktivnoj službi, čije prisustvo je moralo da bude više nego очigledno, važan deo provincijske populacije, kako u kvantitativnom tako i u društvenom ili ekonomskom smislu, predstavljali su veterani i njihove porodice koji su bili naseljeni uglavnom u blizini logora u kojima su bili stacionirani (Ферјанчић 2002). Vojnici, bilo oni u aktivnoj službi ili veterani, svakako su se izdvajali od civila, bilo svojom pojmom, statusom, platežnim sposobnostima ili ponašanjem (Coulston 2004, 151). Značaj profesije i stalešku posebnost u okviru zajednice oni su izražavali na različite načine i negovali kako kroz različite aktivnosti ili doprinose provincijskom društvu

(Mladenović 2011, 183) tako i kroz održavanje sećanja i porodične tradicije. Vojnici i veterani se relativno često pominju kao dedikanti, ali i donatori koji o sopstvenom trošku podižu ili obnavljaju hramove (Ferjančić, Vujović, Davidović 2016, no. 3, 4; AE 1952 0190; IMS III-2 004; IMS II 308) ili durge javne građevine (AE 2012 1179). Iстicanje ličnog prestiža, razmetljivo a često i bahato ponašanje vojnika neminovno je, u većoj ili manjoj meri, dovodilo i do reakcije civilnog dela populacije izraženo u vidu pritužbi lokalnim vlastima i sudske sporova (Isaac 1992, 115–118), ali i stvaranja tipičnih dramskih likova rimske komedije.²

O tome kakvu sliku o sebi su rimski vojnici želeli da prikažu i ostave drugima danas možda najbolje svedoče nadgrobni spomenici. Iako su njihova forma i volumen zavisili od trenutne mode ili utvrđenih običaja i konvencija, te bili uslovljeni raznim faktorima: socijalnim i materijalnim položajem pojedinca, pa i njegovim poreklom, kulturnim, odnosno intelektualnim preferencijama, nadgrobni spomenik je trebalo da označi ne samo mesto sahrane posmrtnih ostataka pokojnika već i da ovekoveči njegovo zemaljsko obliče, dostignuća i nasleđe.

Natpisi na nadgrobnim spomenicima rimskih vojnika po pravilu predstavljaju sažetu biografiju pokojnika u kojoj se gotovo lakonski odmerava svaka reč, pa i slovo. U njoj se pored pokojnikovog imena, porekla (*origo*), životnog veka i pomena rođaka, naslednika ili prijatelja koji spomen podižu, obavezno navode i detalji o službi, odnosno vojnikovoj karijeri: naziv jedinice (legije, ale ili kohorte) u kojoj je služio, kao i godine provedene u aktivnoj službi.

Likovne predstave koje se često javljaju na ovim spomenicima, rađene u reljefu i prvobitno bile oslikane jarkim bojama, dodatno su naglašavale

² U drami *Miles gloriosus* rimskog komediografa Plauta vodeću ulogu ima istoimeni lik koji će se vremenom razviti u standardni komični lik umetan u potku dramskih zapleta nekolicine rimskih pisaca. Vojnika oni prikazuju u karikaturalnoj formi kao arogantnog ali lakovernog hvalisavca i kukavica – svakako daleko od uzvišene predstave koju su negovali sami vojnici i zvanična državna propaganda (Hochman 1984, 243).

značaj i društveni položaj pokojnika. U vreme kada pismenost nije bila raširena pojava, ovakvi prikazi bili su od velikog značaja za obeležavanje i raspoznavanje grobova zaslužnih pokojnika, isticanje njihove profesije, dostignuća i ugleda. Prikazivanje vojnika sa naoružanjem, raznorodnim vojnim znacima, odlikovanjima, ali i prepoznatljivim oznakama autoriteta (palice, beneficijarna koplja, tablice, svici, fibule...) ukazivalo je na visoki položaj, pripadnost određenoj službi i odgovarajućem platnom razredu.

Zakonsko pravo vojnika da nose i koriste oružje kao sredstvo prinude, prevlasti i represije predstavljalo je jednu od osnovnih razlika između njih i civila. Iako su i pojedini civili mogli u određenim okolnostima, kao što je, na primer – lov, da koriste oružje, njegovo nošenje i upotreba bili su strogo regulisani propisima koje je nametala rimska država (Coulston 2004, 141). Kao odlika profesije, to pravo je nekada jasno iskazivano kroz potrebu vojnika da se na nadgrobnim spomenicima prikažu u punom ratničkom sjaju. Detaljni prikazi rimskih legionara i pripadnika pomoćnih trupa inače nisu tako brojni (Coulston 2004, 148–150), a na našem tlu sačuvani su samo u nekoliko retkih ali vrlo upečatljivih primera na kojima se oni prikazuju naoružani i često u stavu neskrivene arogancije i nadmoći.

Slika 1.

Stela Saminija, imaginifera

Legije VIII Avguste,
Sremska Mitrovica
(foto: Muzej Srema)

Nekoliko karakterističnih spomenika ove vrste nađeni su u Sremskoj Mitrovici, Viminacijumu i utvrđenju Timakum Minus kod Knjaževca. Na steli Saminija, imaginifera Legije VIII Avguste (Sl. 1) prikazan je vojnik sa kopljem i ovalnim štitom, odeven u tuniku i vojnički ogrtač (*sagum, paenula*) (Vasilić 1952, 146; Šašel i Šašel, ILJR No. 274; Dautova-Ruševljan 1983, 13, no. 4). Krečnjački kamen šupljikave strukture u kome je klesan ovaj spomenik nije omogućavao preciznije izvođenje detalja, pa su plastične forme pojednostavljene, a pojedini detalji dodavani oslikavanjem. Imaginiferi su nosili jedan od vojnih znakova u vidu dugačke držalje na kojoj je nošen lik imperatora (*imago*) u obliku biste. Nošenje vojnih insignija (*signa militaris*) predstavljalo je posebnu čast koja se zasluživala uzornom službom i bilo je povereno oficirima. Na nekoliko rimskih spomenika iz Srbije epigrafski su potvrđeni vojnici sa ovakvим činovima, dok su likovni prikazi vojnih

Slika 2.

Stela Lucija Aurelija Andronika,
signifera VII Klaudijeve legije,
Viminacijum
(foto: Narodni muzej u Beogradu)

insignija na nadgrobnim stelama izuzetno retki.³ Takav primer predstavlja reljefni ukras na steli Lucija Aurelija Andronika, signifera VII Klaudijeve legije (Sl. 2) koji se sastoji od dva vojna znaka – signuma i legijskog orla prikazanog u trougaonom polju (IMS II 121). Na vrhu signuma iznad falera prikazane su glave bika – simbol pomenute gornjomezijske legije.

Slika 3.
Stela klavikularija, Sremska Mitrovica
(foto: Muzej Srema)

Na steli iz Sirmijuma (Sl. 3) prikazana su dva klavikularija (*claviculares*) poginula krajem III i početkom IV veka u ratu (Mirković 1971, 73, no. 39, Pl. VIII/ 1; Dautova-Ruševljan 1983, 13, T 2/ 1, kat I/ 2). Funkcija klavikularija mogla je da označava stražara na kapiji logora, ali i čuvara zatvora (Le Bohec 1994, 50). Smatramo, ipak, da se radi o angažovanju štapskih oficira u policijskim i nadzornim delatnostima pri kancelariji upravnika

³ Acumincum (Titel): CIL III, 3256 (imaginifer). Sirmium: ILJug 1044; Mirković 1971, 7 (signifer). Singidunum: IMS I, 33 (akvilifer); IMS I, 16, 35, 36 (signifer); IMS I, 34 (imaginifer). Viminacium: IMS II 23, 119 (akvilifer); IMS II 53, 92, 121, 122 (signifer); IMS II 53, 120 (imaginifer). Pincum: CIL 3, 14503, 1 (signifer); Timacum Minus IMS III – 2, 29 (signifer); IMS III-2, 29 (imaginifer). Vršac: CIL III, 6274 (signifer)

provincije – *officio praesides*. Oni su prikazani u karakterističnoj vojničkoj odori i arhetipskoj poziciji ratničkog razmetanja sa ogrtačem zabaćenim unazad i rukama oslonjenim na rukohvat mača.

Sličan prikaz je krasio verovatno i stelu od koje je danas sačuvano samo natpisno polje i donji deo reljefne predstave od koje su očuvana samo stopala vojnika. Na ovom spomeniku nekada su bile prikazane stojeće figure Gracija Artileja (Grattius Artileus) i Klaudija Glamosa (Claudius Glamosus), dva centuriona Legije VIII Avguste. Sudeći prema natpisu, oni su poginuli u borbama kod Serdike početkom šeste decenije III veka (ILJug 0272; Mirković 1971, no. 36).

Na nadgrobnoj steli od krečnjaka nađenoj u Sremskoj Mitrovici (Sl. 4), prikazan je Restitut Silvan, centurion Legije I Minervije (Mirković 2008, 52). Desna ruka vojnika odevenog u kratku tuniku i ogrtač oslonjena je na centurionsku palicu (*vitis, bacillum viteum*) – komandno znamenje trupnog oficira, koje je, ujedno, služilo i za kažnjavanje (Isaac 2002, 188). O eventualnoj

Slika 4.
Stela Restituta Silvana, centuriona Legije
I Minervije, Sremska Mitrovica
(foto: Muzej Srema)

karijeri ovog centuriona i njegovoj funkciji u okviru štaba ili provincijske uprave mogao bi da svedoči i svitak koji on drži u levoj ruci kao uobičajeni simbol administrativnih zaduženja, ali i pismenosti, učenosti i kulture uopšte (Пилиповић 2019).

Na nadgrobnim spomenicima vojnika nalazimo pomen i drugih činova, odnosno, specijalnih zaduženja obrazovanih i poverljivih vojnika (*beneficiarii consularis, frumentarii, speculatori*) koji su ulazili u sastav administracije provincijske uprave (Pilipović 2016, 8–9). Među ovim vojnicima sa posebnim rangom (*principales*) i dvostruko većom platom (*duplicarii*) najbrojniji su svakako nadgrobni, a posebno votivni spomenici konzularnih beneficijara koji su obavljali carinske i bezbednosne poslove. Oni su u najvećem broju za beleženi u Sirmijumu, gde je u sklopu beneficijarne stanice otkriveno posebno svetilište sa preko osamdeset posveta Jupiteru, Marsu i drugim božanstvima (Mirković 1991).

U fragmentarno očuvanom tekstu inspirisanom stihovima Vergilija na mermernom spomeniku iz Sremske Mitrovice i datovanom u prvu polovinu II veka, pominje se i Salvije, frumentarij Legije II Adijutriks (CIL III 3241). Frumentariji su bili oficiri zaduženi za nabavku hrane i različitih zaliha, ali i za mnoge druge poslove od posebne važnosti. Kao kuriri oni su bili u stal-

Slika 5.

Stela Lucija Nigelija Blasa, spekulatora Legije VII Klaudije (detalj), Viminacijum (foto: Narodni muzej u Beogradu)

nom pokretu i odlično poznavali kopnene i rečne saobraćajnice. Zahvaljujući neposrednim kontaktima sa stanovništvom i vojskom u provincijama, oni su takođe prikupljali podatke na terenu kao deo imperijalne obaveštajne službe (Поповић, 2015, 138–139, Сл. 2 а, 6). Na Salvijevom spomeniku koji se danas nalazi u Beču⁴, osim portreta samog pokojnika i članova njegove porodice, predstavljena je i scena koja prikazuje frumentarija u njegovom profesionalnom putnom okruženju – na kolima sa četiri točka (*rhedā*) i sa posebnim znamenjem u rukama nalik beneficijarnom koplju. Slična scena (Sl. 5) prikazana je i na nadgrobnom spomeniku vojnika iz Legije VII Klaudije Lucija Nigelija Blasa (Поповић 2015, Сл. 1а, 6; Pilipović 2016, Fig. I, Ia). On se u natpisu navodi kao *speculator*, što je takođe označavalo službu pri provincijskoj upravi koja je uključivala održavanje korespondencije sa Rimom, nadzor, izviđanje i obaveštajnu delatnost (Domaszewski 1967, 32, 63; Strassi 2008, 93; Demicheli 2013, 115). Na ovoj steli nađenoj u Viminaciju spekulator je u pratnji kočijaša i sluge takođe prikazan u kolima koja vuku tri konja.

Na bogato ukrašenom nadgrobnom spomeniku nađenom u Sremskoj Mitrovici (Mirković 1971, no. 33) pominje se centurion Tit Kominije Sever (Titus Cominius Severus), sin Tita Voltinija rodom iz Vijene (Francuska). On se proslavio služeći u Legiji II Adijutriks i višestruko je odlikovan u ratu protiv Dačana 84–89. godine. Na natpisu je navedeno nekoliko odlikovanja poput ogrlica, narukvica i falera, a posebno se ističe prestižna *corona valaris* – počasni venac koji je dodeljivan oficirima koji bi tokom napada prvi prešli preko šanca protivničkog utvrđenja.

Na nadgrobnoj steli Valerije Furnije (Sl. 6), sekundarno uzidanoj u bedeme rimskog utvrđenja Timacum Minus u Ravnim Knjaževcima, prepoznaju se karakteristična vojna odlikovanja poput narukvica (*armillae*), torkvesa (*torques*), falera (*phalerae*) i venaca (*coronae*) koji su dodeljivani za hrabrost i druge zasluge iskazane u borbi. Ovo je najverovatnije naznačeno i karakterističnom skraćenicom *dd*, koja bi mogla da označava odlikovanu

4 Spomenik se danas čuva u Umetničko-istorijskom muzeju u Beču (Antikensammlung Inv. No. 409)

osobu (*donis donatus*) i stoji u natpisu odmah iza imena Elija Rustika, dekuriiona Kohorte II Aurelije Dardanorum, koji je preminuloj supruzi zajedno sa sinom podigao spomenik tokom druge polovine II veka (IMS III-2, 47). Nekoliko tako odlikovanih oficira Legije VII Klaudije navedeno je na viminacijumskom laterkulju, odnosno spisku časno otpuštenih vojnika regrutovanih 169. godine (IMS II 53).

Slika 6.

Stela Valerije Furnije,
Ravna (Timakum Minus)
(foto: S. Petković).

Pored pomenutih nadgrobnih spomenika, reljefnim predstavama rimske vojske pripada i prikaz sa kasnoantičkog sarkofaga nađenog u Beljnjači kod Šida (Pop-Lazić 2009). Vojnik je prikazan na prednjoj strani sarkofaga (Sl. 7) nasuprot suprute i u punoj ratnoj opremi, sa dugim kopljem u jednoj ruci i mačem o raskošno ukrašenom pojasu. Oklop sa pterigama, svojstven prikazima careva, vojskovođa i heroja, kao i raskošno drapirani ogrtač prikopčan krstastom fibulom na ramenu, jasno ukazuju na visoki čin ovog svakako nekada veoma uticajnog pokojnika.

Slika 7.

Rimski vojnik, detalj reljefnog ukrasa sarkofaga, Beljnjača kod Šida
(prema: Pop-Lazić 2009)

Rimski vojnici i veterani naseljeni u podunavskim provincijama činili su jedan od najvažnijih oslonaca rimske vlasti, ekonomskog uspona, urbanizacije i romanizacije. Već u toku aktivne službe, ali i kasnije, kada su razvijali uspešnu civilnu karijeru i zauzimali neke od važnijih municipalnih i svešteničkih funkcija, oni su imali poseban položaj u društvu (Vujović 2020, 59, 240). Sudeći prema likovnim predstavama samih legionara i auksilijara na nadgrobnim spomenicima prikazanim sa naoružanjem, odlikovanjima i specifičnim profesionalnih insignijama, njihova pojava je uvek i jasno odražavala pripadnost jednom imućnom, privilegovanom i zasebnom krugu. Utisak bogatstva i moći posebno je istican prenaglašenim i gotovo rasipnim izborom kvalitetne odeće ili vojnih pojaseva sa mnoštvom metalnih okova koji su ne samo luksuznim izgledom privlačili pažnju već i zvučnim efektima najavljujivali prisustvo ratnika (Coulston 2004,

141–142).⁵ Snažne veze vojnika sa matičnim jedinicama (legija, kohorta, ala i centurija), komandujućim oficirima i saborcima često su izražene na natpisima sa votivnih i nadgrobnih spomenika, ali i na ličnom naoružanju, opremi i predmetima svakodnevne upotrebe (Dautova-Ruševljjan, Vujović 2006, 34–40; Vujović 2020, 26, 49, 223, 232). Na razvijeni osećaj zajedništva i solidarnosti ukazuju i posebna profesionalna udruženja (*scholae*) u kojima su se okupljali vojnici sličnih zaduženja ili porekla. Primer za to nalazimo na ranije navedenoj steli dva centuriona Gracija Artileja i Klaudija Glamosa iz Legije VIII Avguste, koji su im podigli saborci iz *scholae centurionum* – oficirskog kluba, koji je, između ostalog, brinuo i o dostojnoj sahrani svojih članova. Slično tome, na jednoj steli iz Viminacijuma pominje se *schola mensorum* – udruženje vojnih geodeta Legije VII Klaudije (Petrović 1971), dok se u natpisu iz Beograda (IMS I, 3) naslućuje zavičajno udruženje vojnika Legije IV Flavije regrutovanih početkom III veka na prostoru maloazijske Kilikije (Грбић 2007). Vojnici se takođe, naročito oni na višim položajima, relativno često navode kao dedikanti, ali i donatori koji o svom trošku podižu ili obnavljaju javne građevine poput hramova (Ferjančić, Vujović, Davidović 2016: no. 3, 4; AE 1952 0190; IMS III-2 004; IMS II 308) tremova ili termi (AE 2012 1179), što odražava ne samo njihov dobar materijalni položaj već i prožimanje sa lokalnim provincijskim zajednicama i staranje o opštoj dobrobiti.

5 Ovo možda najbolje ilustruju srebrne kopče, privesci i okovi dva raskošna vojnička pojasa iz ostave u Tekiji koji su nošeni u paru, sa karakterističnim pregačama sastavljenim od mnoštva okovanog kožnog remenja sa kružnim okovima i lunulastim privescima (Mano-Zisi 1957, 19; Vujović 2020, 53).

Skraćenice

CIL – *Corpus inscriptionum Latinarum*

LJug. – A. et J. Šašel, *Inscriptiones Latinae quae in Jugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Ljubljana, 1963.

IMS – *Inscriptions de la Mésie Supérieure*, Beograd

Literatura

Breeze, David J. 1971. „Pay Grades and Ranks below the Centurionate“. *Journal of Roman Studies* LXI (1971): 130–135.

Coulston 2004 – J. C. N. Coulston. 2004. „Military identity and personal self-identity“: u: Luuk de Ligt, Emily Hemelrijk & H.W. Singor (eds.), *Roman army Roman Rule and Civic Life: Local and Regional Perspectives, Proceedings of the Fourth Workshop of the International Network Impact of Empire (Roman Empire, c. 200 B. C. – A.D. 476)*, Leiden, June 25–28, 2003, 133–152. Amsterdam: J. C. Gieben.

Dautova Ruševljan, Velika. 1983. *Rimska kamera plastika u jugoslovenskom delu provincije Donje Panonije*. Novi Sad: Vojvođanski muzej i Savez arheoloških društava Jugoslavije.

Dautova-Ruševljan, Velika, Vujović, Miroslav 2006. *Rimska vojska u Sremu*. Novi Sad: Muzej Vojvodine.

Demicheli, Dino. 2013. „Salonitani extra fines Dalmatiae (II) / Salonitanci u pretorijanskoj vojsci“. *Tusculum* 6 (Solin): 109–121.

Domaszewski, Alfred. von. 1967. *Die Rangordnung des romischen Heeres*. Cologne – Graz: Bohlau Verlag.

Isaac, Benjamin. 1992. *The Limits of Empire. The Roman Empire in the East*. Oxford: Oxford University Press.

Isaac, Benjamin. 2002. „Army and Power in the Roman World: A Response to Brian Campbell“. U: *Army and Power in the Ancient World*, A. Chaniotis, P. Ducrey (eds.), 181–191. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Ферјанчић, Снежана. 2002. *Насељавање легијских ветерана у балканским провинцијама*, I–III век н. е. Београд: Балканолошки институт САНУ.

Ferjančić, Snežana. 2010. „Vota solverunt libentes merito: Prilog izučavanju religije rimske vojske u Gornjoj Meziji“, *Zbornik Matice srpske za klasične studije* 12: 133–146.

Ferjančić, Snežana, Vujović, Miroslav, Davidović, Jasmina. 2016. „New Inscriptions from Sirmium“. *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 198: 299–304.

Грбић, Драгана. 2007. „Cilices у Сингидунуму – Белешке из војничке епиграфике и топографије“, *Старинар* LVII: 221–227.

Hochman, Stanley (ed.). 1984. *McGraw-Hill Encyclopedia of World Drama* V.

Mano-Zisi, Đorđe. 1957. *Nalaz iz Tekije*. Beograd: Narodni muzej.

Mirković, Miroslava. 1971. „Sirmium: its History from the I Century A. D. to 582 A. D: the Inscriptions from Sirmium and its Territory“. U: V. Popović (ed.), *Sirmium* 1, 5–94. Belgrade: Archaeological Institute.

Mirković, Miroslava. 1991. „Beneficiarii Consularis and the new outpost in Sirmium“. U: A. Maxfeld, M. J. Dobson (eds.), *Roman Frontier Studies 1989, Proceedings of the XVth International Congress of Roman Frontier Studies XV*, 252–256. Exeter.

Mirković, Miroslava. 2008. *Istorija rimskog grada od I do VI veka*. Sremska Mitrovica: Blago Sirmijuma.

Mladenović, Dragana, D. 2011. „Euergetism and Private Munificence in Moesia Superior: Assessing the Role of Civic Pride in the Monumentalisation of Upper Moesian Cities“, Зборник радова Народног музеја у Београду XX-1, 2011: 173–193.

Pilipović, Sanja. 2016. „A Travelling Speculator (CIL III 1650), A Glimpse of the Everyday Life of the *Principales* through the Window of Roman Funerary Art“, *Balcanica* XLVII, 2016: 7–24.

Petrović, Petar. 1971. „Schola mensorum u Viminaciju“, *Živa antika* 21: 523–527.

Petrović, Petar. 1991. „Dona militaria“. *Starinar* XLII: 63–69.

Пилиповић, Санја. 2019. „Свитак као атрибут покојника: надгробне стеле са портретима из Сингидунума“, Зборник Народног музеја у Београду, XXIV-1, 169–188.

Поповић, Ивана. 2015. „Представе спекулатора и фрументарија на надгробним споменицима из Виминацијума и Сирмијума“, Зборник Народног музеја у Београду XXII-1: 131–144.

Vujović, Miroslav. B. 2020. *Rimska civilizacija na tlu Srbije*. Beograd: HeraEdu

WARRIORS AND OTHERS: THE IDENTITY OF A ROMAN SOLDIER IN THE PROVINCES OF SERBIA

Abstract:

Roman soldiers and veterans settled in the Danube provinces formed one of the most important pillars of Roman rule, economic development, urbanization and Romanization. Tombstones are the best evidence of the image that the Roman soldiers wanted to show and permanently record. This paper is dedicated to the relief representations on the tombstones of Roman soldiers and members of their families, that reflect the way in which this significant part of the provincial population regarded themselves in relation to others and society as a whole. Although their form and volume depended on current fashion or established customs and conventions, and were conditioned by various factors: social and material position of the individual and his origin, cultural and intellectual preferences, the tombstone was supposed to mark not only the place of burial of the deceased's earthly remains, but also to perpetuate his earthly appearance, achievements and heritage. At a time when literacy was not a widespread phenomenon, such visual representations were of great importance for marking the graves of prominent individuals and emphasize their professions and reputations. The display of soldiers often in a dominant and even arrogant position, with exposed weapons, various military insignia, decorations, but also recognizable signs of authority (sticks, beneficiary spears, scrolls, fibulae...) indicated their high status, honorable service and the appropriate salary grade (sesquiplicarii, duplicarii) clearly distinguishing them from the rest of the population.

Key words: Serbia, Roman army, tombstones, identity, limes, legions, auxiliary units, civilians, Roman period